

Politika kralja Aleksandra Karađorđevića od 1921. do 1934. godine

Ivanović, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:602339>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ivan Ivanović

**POLITIKA KRALJA ALEKSANDRA
KARAĐORĐEVIĆA OD 1921. DO 1934.
GODINE**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

IVAN IVANOVIĆ

**POLITIKA KRALJA ALEKSANDRA
KARAĐORĐEVIĆA OD 1921. DO 1934.
GODINE**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Sumentor: doc. dr. sc. Vlatko Smiljanić

Zagreb, 2024

Sažetak

Aleksandar Karađorđević postao je kralj 1921. godine nakon što je naslijedio kralja Petra I. Karađorđevića te je vladao do svoje smrti 1934. godine. Iako je Kraljevina SHS bila parlamentarna monarhija, Vidovdanskim ustavom kralj je ipak imao široke političke ovlasti. Aleksandar Karađorđević imao je autokratske sklonosti te se miješao u politički život Kraljevine SHS/Jugoslavije i narušavao parlamentarizam, a zatim 1929. godine proglasio diktaturu i ostvario apsolutnu vlast. Kralj je 1931. godine proglasio oktroirani ustav koji mu je omogućio još veće ovlasti od onih koje mu je prethodno (do 1929. godine) omogućavao Vidovdanski ustav.

Ključne riječi: kralj, Aleksandar Karađorđević, politika, ustav, diktatura

Summary

Aleksandar Karadjordjevic became king in 1921, after he succeeded King Petar I Karadjordjevic, and he ruled until his death in 1934. Despite the fact that Kingdom of SHS was a parliamentary monarchy, the Vidovdan constitution still allowed the King to exercise certain political power. Aleksandar Karadjordjevic had autocratic tendencies and he interfered in political life of Kingdom SHS/Yugoslavia, violated parliamentarism, and from 1929 declared the dictatorship and ruled with absolute power. The King declared a new constitution in 1931 which gave the King even more political power than the previous Vidovdan constitution.

Key words: King, Aleksandar Karadjordjevic, politics, constitution, dictatorship

SADRŽAJ

1.0 Uvod.....	4
2.0 Vidovdanski ustav – kraljeve ovlasti.....	5
3.0 Kralj Aleksandar Karađorđević.....	6
4.0 Represijski sustav kralja Aleksandra Karađorđevića.....	8
5.0 Vanjska politika.....	9
6.0 Politička situacija.....	11
7.0 Atentat u Narodnoj skupštini i uloga kralja i dvorskih suradnika.....	15
8.0 Šestosiječanjska diktatura i oktroirani ustav 1931. godine.....	19
9.0 Atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića.....	23
10.0 Zaključak.....	25
11.0 Popis literature.....	27

1.0 Uvod

Autor će u svom završnom radu analizirati ključne značajke politike kralja Aleksandra Karađorđevića od stupanja na prijestolje 1921. godine pa sve do kraljeve smrti 1934. godine. Kralj Aleksandar Karađorđević imao je značajnu ulogu u političkom životu Kraljevine SHS/Jugoslavije, te je imao izrazite autoritarne sklonosti koje su obilježile njegov život i vladavinu.

Mnogi autori pisali su o politici i vladavini kralja Aleksandra Karađorđevića, a posebice o šestosiječanjskoj diktaturi. Autor će se u radu koristiti knjigama *Kraljevina čuvara* autora Hrvoja Čape, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji* (knjiga prva: 1918. – 1928.) autora dr. Franje Tuđmana, *Diktatura kralja Aleksandra* autora Svetozara Pribićevića, te knjigom *Atentat na Stjepana Radića* autora Zvonimira Kulundžića. Autor će se također koristiti knjigom *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar`s Yugoslavia* od autora Christian Axboe Nielsen. Uz navedenu literaturu, autor će se koristiti i člancima „Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921.“ autorice Bosiljke Janjatović te „O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“ autorica Anite Blagojević i Branke Radonić.

Cilj i ključna pitanja ovog završnog rada biti će dati prikaz kraljevih ovlasti iz Vidovdanskog ustava iz 1921. godine, ukratko opisati uspon Aleksandra Karađorđevića do stupanja na prijestolje te navesti karakteristike njegove vladavine i politike, ukratko opisati represijski sustav kojim se Aleksandar koristio tijekom svoje vladavine u sukobu sa protivnicima, zatim analizirati kraljevu vanjsku politiku te opisati političku (parlamentarnu) situaciju i političke stranke. U radu će se također opisati atentat na Stjepana Radića i objasniti uloga kralja i dvora u atentatu. Autor će zatim analizirati ključne karakteristike i politike šestosiječanjske diktature te oktroirani ustav iz 1931. godine, te na samom kraju rada autor će ukratko analizirati kraljevu politiku nakon proglašenja oktroiranog ustava sve do atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. godine.

2.0 Vidovdanski ustav – kraljeve ovlasti

Vidovdanski je ustav izglasan 28. lipnja 1921. godine kao prvi ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹ Prema ustavu, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) definirana je kao ustavna i parlamentarna monarhija. Pod ustavnom značilo je da je imala ustav koji je bio temeljni zakon na osnovu kojih su bili propisivani svi ostali zakoni, dok je pojam parlamentarna značilo da je imala izabrano predstavničko tijelo tj. Narodnu skupštinu iz čije većine se formirala vlada.² Uređenje Kraljevine SHS bilo je centralističko, što je značilo da se državom upravljalo iz jednog središta tj. Beograda. Centralizmom su ukinuti povijesni entiteti, te su uspostavljene oblasti zbog toga što su tvorcii ustava na prethodne povijesne pokrajine gledali kao na „tvorevine tuđinskih vlasti“ te moguće žarište separatizma.³ Stvaranjem oblasti (ukupno 33) nastojalo se poništiti regionalizam i stvaranje autonomija te je svaka oblast smjela imati najviše 800.000 stanovnika. Najmoćnije vladine političke stranke bile su Radikalna stranka (NRS) te Demokratska stranka (DS) koje su se slagale oko centralističkog uređenja te su obje bile srpskog predznaka.

Na samom vrhu vlasti u Kraljevini SHS bili su kralj, vlada i narodna skupština, dok su svi ostali niži dijelovi vlasti bili navedenima podređeni. Vlast je također bila podijeljena na upravnu, zakonodavnu i sudsku. Zakonodavna vlast je bila u rukama kralja i skupštine, upravna u rukama vlade tj. određenih ministarstava, dok je sudska vlast pripadala sudovima. Iako je ovakva podjela predviđala trodiobu vlasti kako bi se spriječilo akumuliranje moći u jedne ruke, širok spektar kraljevih ovlasti pokazale su da se radi o jedinstvenoj vlasti.⁴

Kralj je prema ustavu imao pravo raspisivati izbore, sazivati Narodnu skupštinu, zaključivati ju, te u bilo kojem trenutku ukoliko mu ne odgovara i raspustiti ju. Zakoni stupaju na snagu tek kraljevim potpisom (sankcijom), bez obzira što je zakon prethodno izglasan u Narodnoj skupštini. Samim time kralj je imao i pravo veta jer bez njegovog

¹ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 93.

² *Isto*, 96.

³ *Isto*, 96.

⁴ *Isto*, 97.

potpisa zakon ne može stupiti na snagu. Kralj također ima pravo slati svoje zakonske prijedloge na izglasavanje u Narodnoj skupštini putem određenih ministarstava ili vlade. Na osnovu ovih ovlasti kralj je bio prvi zakonodavni čimbenik.⁵ Kraljeve ovlasti u upravi bile su također značajne, kralj se uplitaio u rad vlade i imao ju je pravo raspustiti jer je prema ustavu vlada odgovarala Narodnoj skupštini i kralju. Imenovanje predsjednika vlade i odobravanje predložene liste ministara obavljao je kralj, što je dovelo do jačanja vladine odgovornosti prema kralju, dok je odgovornost prema Narodnoj skupštini s vremenom sve više slabila.⁶ U pogledu sudstva, sudce je imenovao kralj s liste kandidata koju mu je predlagalo posebno tijelo, dok je u vojsci kralj bio vrhovni zapovjednik te je imao ovlasti da objavi rat i zaključi mir. Glavni predstavnik Kraljevine SHS u odnosima sa ostalim državama bio je upravo kralj. Prema ustavu kralja se nije moglo držati odgovornim za svoje političke postupke te pozvati na odgovornost, nego je odgovornost bila na vladi ili određenim ministarstvima koji u svojoj nadležnosti supotpisuju određene kraljeve dekrete. To je značilo da je kraljeva osoba bila nepovrediva.⁷

Vidovdanski ustav doveo je do jačanja velikosrpskih snaga kako u samoj državi tako i u inozemstvu. Ustav je izglasan gotovo bez slovenskih i hrvatskih predstavnika u skupštini, dok su za ustav bili srpski zastupnici te nekolicina potkupljenih skupina, što je dovelo do formiranja otpora centralističkom uređenju. Vidovdanski ustav bio je na snazi sve do 1929. godine kada je uvođenjem šestosiječanjske diktature ukinut.

3.0 Kralj Aleksandar Karađorđević

Aleksandar Karađorđević rodio se 1888. godine, kao sin Petra Karađorđevića. U Kraljevini Srbiji je do 1903. godine s kratkim prekidima vladala dinastija Obrenovića, koja je s Karađorđevićima bila u sukobu. Do preokreta je došlo 1903. godine kada je vojnim pučem u svibanjskom prevratu došlo do ubojstva kralja Aleksandra Obrenovića i dolaska dinastije Karađorđevića pod kraljem Petrom Karađorđevićem na vlast. Dinastija Karađorđevića još je Krfskom deklaracijom (1917. godine), koja je donesena između

⁵ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 98.

⁶ *Isto*, 98.

⁷ *Isto*, 99.

hrvatskih predstavnika Jugoslavenkog kluba i srpske vlade, osigurala opstanak na vlasti u tada budućoj Kraljevini SHS.⁸

Aleksandar Karađorđević je nakon završetka svog obrazovanja u carskoj vojnoj školi u Sankt Peterburgu, u svojim srednjim dvadesetima sudjelovao u Balkanskim ratovima, a zatim u Prvom svjetskom ratu gdje se istakao kao časnik srpske vojske i time stekao autoritet i poštovanje od srpskog stanovništva i vojske.⁹ Aleksandru Karađorđeviću je vojska tokom cijele njegove vladavine bila njegov glavni oslonac. U Kraljevini Srbiji vojska je još od 1903. godine igrala značajnu ulogu u političkom životu, jer je nakon krvavog svrgnuća dinastije Obrenovića vojska ušla u politiku, te je tako postojao bojazan da se među tom vojskom ne pojavi nezadovoljstvo te da se oni ponovno okrenu protiv vladajućih.¹⁰ Najbolji primjer takvom razmišljanju bio je pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis i solunski proces 1917. godine, nakon kojeg su odnosi tada regenta Aleksandra i njemu sklone časničke organizacije Bijela ruka postali još čvršći.¹¹ Iako je kralj Petar Karađorđević bio kralj Kraljevine SHS, stvarna vlast bila je u rukama njegova prijestolonasljednika i regenta Aleksandra Karađorđevića od samog osnutka države, ali i ranije u Kraljevini Srbiji od 1914. godine.¹²

Aleksandar Karađorđević je i nakon stupanja na prijestolje 16. kolovoza 1921. godine u Kraljevini SHS (a zatim i u Kraljevini Jugoslaviji) nastavio koristiti vojsku kao oslonac svoje vlasti, te su se posebice isticale njegove autoritarne sklonosti i upravljanje državom. Kao najbolji primjer njegove autoritarnosti je odbijanje potpisa imenovanja prve vlade Nikole Pašića zbog njegova osobnog sukoba s Nikolom Pašićem gdje je svoje osobne interese stavio ispred državnih interesa.¹³ Kralj Aleksandar Karađorđević svoju je viziju o apsolutnom upravljanju državom bez posrednika u vlasti sproveo upravo 1929. godine gdje je sve do kraja svoje vladavine (1934. godine) upravljao državom na apsolutistički način zavevši diktaturu i autoritarni režim.¹⁴

⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 67.

⁹ ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 18.

¹⁰ *Isto*, 18.

¹¹ *Isto*, 18-19.

¹² MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 68.

¹³ ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 19.

¹⁴ *Isto*, 19-20.

Aleksandar Karađorđević tijekom svoje vladavine miješao se u rad vlade s namjerom da ju kontrolira. Kontrolu nad vladom činio je putem ministra vojske i mornarice, koji je za razliku od ostalih parlamentarnih monarhija umjesto vladi odgovarao direktno kralju te je tu poziciju držala vojna osoba. Primjer tomu je ostavka predsjednika vlade Ljubomira Davidovića i njegove vlade 1924. godine dok je razlog bio ostavka ministra vojske i mornarice Stevana Hadžića, koji je ostavku najprije predao kralju a tek potom o ostavci obavijestio predsjednika vlade.¹⁵

Kralj je 1929. godine u proglasu „Mome narodu“ uspostavio svoju apsolutnu vlast gdje je obećao suzbijanje korupcije, rješavanje gospodarske krize i ekonomski boljitak zemlje, dok je istovremeno ukinuo sve političke stranke, ustav, parlament i na mjesto predsjednika vlade postavio generala Petra Živkovića.¹⁶ Istovremeno je Aleksandar dodatno učvrstio svoju novu vlast donošenjem „Zakona o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi“, prema kojemu je kralj imao svu vlast u zemlji, također je imao ovlasti proglašavati zakone, imenovati državne činovnike kao i dodjeljivati vojne činove, imao je pravo vršiti amnestiju i pomilovanja, te oprostiti, ublažiti ili smanjiti dosuđenu kaznu, te je kraljeva ličnost bila nepovrediva i kralja se nije moglo pozvati na odgovornost, niti tužiti.¹⁷

4.0 Represijski sustav kralja Aleksandra Karađorđevića

Već od samog osnutka Kraljevstva SHS 1. prosinca 1918. godine došlo je do represije vladajuće elite nad opozicijom odnosno onima koji su odbili prihvatiti velikosrpsku hegemoniju i centralizam. Posebice su se represijske mjere provodile u Hrvatskoj koja je bila u neravnopravnom položaju u nacionalnom, ekonomskom i kulturnom pogledu, te se upravo tamo stvorio otpor centralizmu i unitarizmu dinastije Karađorđevića.¹⁸ Posebice su u nepovoljnom položaju bili seljaci, koji su u Hrvatskoj bili najbrojniji dio stanovništva, te su u periodu od 1918. do 1921. bili organizirani razni seljački, ali i

¹⁵ ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 20.

¹⁶ *Isto*, 21.

¹⁷ *Isto*, 21.

¹⁸ JANJATOVIĆ, „Represija spram hrvatskih seljaka 1918. – 1921.“, 25-26.

radnički neredi i bune.¹⁹ Kao represijske mjere protiv pobunjenih seljaka i opozicije, vlasti su se koristile vojničkim nasiljem, žandarmerijskim batinanjima, zabranom političkog djelovanja, uhićenjima, suđenjima te raznim maltretiranjima.²⁰ Na samom početku Kraljevstva SHS sve do 1920./1921. godine vojska je bila primarni represivni aparat te je obavljala i oružničku i redarstvenu službu.²¹

Razdoblje represije potrajalo je sve do 1937. godine, a najviše se sprovodila za vrijeme diktature kralja Aleksandra. Glavni oslonac kraljevog represivnog aparata bila je vojska i policija. Uz vojsku i policiju djelovale su i ostale grupacije poput vojnog krila Demokratske stranke (DS) tj. Organizacija jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA) koja se sukobljavala sa neistomišljenicima. Time je i ORJUNA od 1921. godine uz policiju bila dio represivnog aparata.²² S obzirom da su se autoritarni režimi uvijek čvrsto oslanjali na vojsku i policiju, tako je i najviše materijalnih ulaganja odlazilo na njih, a najviše za vrijeme diktature.²³

5.0 Vanjska politika

Vanjsku politiku Kraljevine SHS vodio je kralj, dok Narodna skupština gotovo i nije imala nikakav utjecaj, te su ministri vanjskih poslova djelovali prema kraljevim naređenjima.²⁴ Potpisivanje Ugovora o miru s Njemačkom u Versaillesu 28. lipnja 1919. godine bilo je od velikog značaja za Kraljevstvo SHS jer je time bila svrstana na strani savezničkih država (Antanta) te dobila međunarodno priznanje.²⁵ Jedno od glavnih pitanja na mirovnoj konferenciji bilo je razgraničenje između Kraljevstva SHS i Italije, odnosno dijelova hrvatske jadranske obale koji su Italiji obećani Londonskim ugovorom tijekom rata. Rapallskim ugovorima 12. studenog 1920. godine dogovoreno je razgraničenje Kraljevstva SHS sa Italijom, koja je ugovorom dobila etnički i povijesno

¹⁹ JANJATOVIĆ, „Represija spram hrvatskih seljaka 1918. – 1921.“, 26.

²⁰ *Isto*, 26.

²¹ ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 261.

²² ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 31.

²³ *Isto*, 32.

²⁴ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 132.

²⁵ TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 305.

hrvatske i slovenske krajeve: Slovensko primorje, Beneška Slovenija, Trst, Istra te Zadar zajedno sa određenim jadranskim otocima. Za Rijeku je bilo predviđeno da postane zasebna država, ali su Talijani nedugo zatim okupirali Rijeku te ju priključili Italiji.²⁶ Talijani su vješto koristili hrvatsko-srpsko neslaganje te je i vlada Nikole Pašića znatno popuštala talijanskim zahtjevima da bi od Italije zauzvrat dobila podršku u slučaju ponovne uspostave Habsburške monarhije u Austriji ili Mađarskoj, što joj je Italija i obećala u dvjema tajnim konvencijama.²⁷

Revolucijom u Rusiji je došlo do uspostave sovjetske vlasti, te je u Europi nakon Prvog svjetskog rata došlo do stvaranja zaštitne linije kojom bi se spriječilo širenje boljševičke revolucije iz Rusije. Kao dio takvog obrambenog saveza bila je i Kraljevina SHS, koja je pratila smjernice francuske vanjske politike te nije priznavala sovjetsku vlast, nego je primila mnoge izbjeglice iz Rusije koji su aktivno sudjelovali u javnom životu Kraljevine SHS.²⁸

Kraljevina SHS imala je napete odnose sa Mađarskom, što se posebice očitivalo tijekom pokušaja bivšeg austrougarskog cara Karla IV. da preuzme mađarsku krunu 27. ožujka 1921. godine. Međutim, protestnom notom vlada Kraljevine Rumunjske, Kraljevine SHS i Čeho-Slovačke Republike, ali i protivljenjem regenta Horthyja u samoj Mađarskoj do toga nije došlo.²⁹ Pokušaj restauracije Habsburgovaca pridonio je zbližavanju i formiranju savezništva između Kraljevine SHS, Rumunjske i Čehoslovačke koji su dogovoreni u trijema konvencijama. Prva je donesena konvencijom 14. kolovoza 1920. godine između Čehoslovačke i Kraljevine SHS, druga je bila ugovor između Čehoslovačke i Kraljevine Rumunjske u Bukureštu 23. travnja 1921. godine, te ugovor između Kraljevine SHS i Rumunjske u Beogradu 7. lipnja 1921. godine, čime je dogovorena obrana granica triju država dok se savez nazivao Mala antanta.³⁰

Kraljevina SHS imala je veoma čvrste odnose sa Francuskom, te se na Francusku oslanjala sve do 1935. godine, kada se krenula približavati Njemačkoj.³¹ S obzirom da su svoj utjecaj na Kraljevinu SHS nastojali prenijeti i Velika Britanija i Italija, Francuska je

²⁶ TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 308–309.

²⁷ *Isto*, 310–311.

²⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 132.

²⁹ *Isto*, 133.

³⁰ *Isto*, 133.

³¹ *Isto*, 132.

ipak odlučila s Kraljevinom SHS potpisati poseban ugovor tj. pakt o prijateljstvu 11. studenog 1927. godine. Ugovorom je potvrđena suradnja dviju država i vojna pomoć u slučaju napada na jednu od država potpisnica.³²

Loše odnose Kraljevina SHS je imala i sa Albanijom i Bugarskom. Do pogoršanja odnosa sa Albanijom došlo je nakon što je Italija pod Mussolinijem nad Albanijom uspostavila protektorat te Ahmed-begu Zoguu pomogla da se 1928. godine proglasi kraljem Albanaca, što je značilo i Albanaca na Kosovu, čime je došlo do napetosti u odnosima. Odnose Kraljevine SHS sa Bugarskom očitovali su česti pogranični sukobi, a tek je bugarska vlada pod Aleksandrom Stamboliskim sklopila sa vladom Kraljevine SHS Niški sporazum 1923. godine.³³ Niškim je sporazumom Kraljevini SHS priznato pravo na Vardarsku Makedoniju, ali je u lipnju 1923. godine došlo do državnog udara te je isti sporazum obezvrijeđen, a napetosti obnovljene.³⁴

6.0 Politička situacija

Od samog početka od kada je stvorena Kraljevina SHS javljali su se mnogi politički problemi, a posebice zbog neravnopravnosti naroda. Od kada je donesen Vidovdanski ustav došlo je do samog produbljivanja sukoba i neravnopravnosti povodom centralističkog ustrojstva te značajnih ovlasti koje je kralj imao prema ustavu. Produbljenje nacionalne neravnopravnosti izazivali su centralistički politički krugovi iz Beograda koji su se često koristili tezom da je Kraljevina Srbija pobjedom u Prvom svjetskom ratu ustvari oslobodila sve ostale narode u državi. Samim time se zbog nacionalne neravnopravnosti ostalih naroda u državi povezivala borba protiv centralizma i revizije ustava sa borbom za autonomiju pojedinih naroda i reafirmaciju nacionalne posebnosti.³⁵ Kao istaknuti protivnik centralizma bila je Hrvatska seljačka stranka (HSS), a protiv centralizma bile su i Jugoslavenska muslimanska organizacija, Slovenska

³² MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 134.

³³ *Isto*, 135-136.

³⁴ TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 314.

³⁵ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 153.

narodna stranka i crnogorski federalisti, te su se svi zalagali za reviziju ustava s ciljem priznanja ravnopravnosti svim narodima u državi.³⁶

Parlamentarizam je u Kraljevini SHS bio ozbiljno narušen te se u političkom vrhu u Beogradu vodila borba da se zadrži na vlasti. Dvije vodeće centralističke stranke NRS i DS konstantno su vodile borbe oko ministarskih pozicija, a posebice oko ministarstva unutrašnjih poslova (MUP).³⁷ Autokratske sklonosti kralja Aleksandra dodatno su narušavale parlamentarizam te se kralj često miješao u rad parlamenta i politički život što je dovelo do toga da se period Vidovdanskog ustava (od 1921. – 1929. godine) još naziva i period lažnog parlamentarizma.³⁸

Korupcija je bila još jedan značajan faktor destabilizacije političkog života Kraljevine SHS jer je dolazilo do stvaranja i borbi političkih grupacija koje su podmićivanjem i osobnim vezama nastojale doći do visokih pozicija u vlasti. Često je dolazilo i do lažnih obećanja i političkih nadmudrivanja kao i izigravanja ustava i zakona te dodvoravanja kralju i stjecanja materijalne koristi.³⁹

Vodeća politička stranka Narodna radikalna stranka (NRS) osnovana je 1881. godine. Od 1904. – 1914. godine bila je na vlasti u Kraljevini Srbiji, uključujući i za vrijeme Prvog svjetskog rata kada je dijelila vlast sa Samostalnom radikalnom strankom pod vodstvom Ljubomira Davidovića. Vodeću poziciju u političkom životu zadržala je i nakon osnivanja Kraljevine SHS, a glavna potpora im je bilo srpsko seljaštvo, ali se ne može smatrati seljačkom strankom jer su njeni tvorc i članovi bili uglavnom iz građanskih krugova (do 1926. godine Nikola Pašić bio je vođa stranke).⁴⁰ Na Kraljevinu SHS članovi NRS-a su gledali kao na proširenu Srbiju, a temelj njihova programa bio je velikosrpski hegemonizam, te su neki članovi bili bliski kralju Aleksandru Karađorđeviću i pomagali mu pri njegovu miješanju u politiku države.⁴¹

Druga vodeća stranka bila je Demokratska stranka (DS) koja je osnovana 1919. godine, a njen osnivač i glavni ideolog bio je Svetozar Pribićević. Temeljni program

³⁶MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 153.

³⁷ ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 74.

³⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 154.

³⁹ *Isto*, 154.

⁴⁰ *Isto*, 103-104.

⁴¹ *Isto*, 103-105.

Pribićevićeva DS-a bila je unitarna jugoslavenska država s jedinstvenom centralističkom upravom.⁴² Pribićević je pokušao proširiti djelovanje svoje političke stranke na prostor Srbije s obzirom na to da su većinu simpatizera činili Srbi izvan Srbije tj. s prostora koji su bili dio bivše Austro-Ugarske monarhije (tzv. Srbi prečani). Pribićeviću su se potom pridružile nekolicina političkih stranaka i ličnosti iz Srbije, među kojima je bio i Ljubomir Davidović, čime je osnovana Demokratska stranka. Na čelu stranke izabran je Davidović s obzirom na to da je bio Srbijanac te je Pribićević smatrao da će time stranka dobiti više pristaša u Srbiji.⁴³ S obzirom na to da je Pribićević i dalje imao značajnu ulogu u stranci kao njen ideolog, DS je time imao dva vođe koji su vodili različitu politiku. Davidović je vodio antiradikalnu politiku te je bio sklon dogovorima i taktiziranju umjesto pridržavanja stranačkog programa, dok je Pribićević vodio suprotnu politiku striktnog pridržavanja programa političke stranke, a njihovi unutarstranački sukobi rezultirali su Pribićevićevim izlaskom iz stranke i formiranjem Samostalne Demokratske stranke (SDS) 1924. godine. Time je Pribićevićev SDS podršku imao samo kod Srba u Hrvatskoj, dok je Davidovićev DS podršku imao u Srbiji.⁴⁴

Jedna od najznačajnijih anticentralističkih političkih stranaka bila je Hrvatska seljačka stranka (HSS), koja je osnovana 1904. godine, a njen glavni ideolog, osnivač i vođa bio je Stjepan Radić. Stranka je od osnutka Kraljevine SHS odbila monarhiju i akt o ujedinjenju zbog toga što vlast nije podržavala ravnopravnost naroda te je promijenila naziv u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) kako bi istakla svoju ideju stvaranja neutralne hrvatske seljačke republike unutar novostvorene Kraljevine SHS.⁴⁵ Temeljni program stranke bilo je okupljanje hrvatskoga seljaštva koje je Radić prepoznao kao nositelje nacionalne borbe, ali se s vremenom stranci priključivalo i građanstvo što je stranku postupno pretvaralo u hrvatski nacionalni pokret ali se temeljni program stranke povezan sa hrvatskim seljaštvom nije mijenjao.⁴⁶ Stjepan Radić je napustio ustavotvornu skupštinu 1921. godine te zajedno sa Hrvatskom strankom prava formirao Hrvatski blok

⁴² MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 105.

⁴³ *Isto*, 105-106.

⁴⁴ *Isto*, 106.

⁴⁵ *Isto*, 108.

⁴⁶ *Isto*, 107-108.

s ciljem borbe protiv centralizma. Stjepan Radić bio je na čelu Hrvatskog bloka pa je predsjedao njenim sjednicama i održavao stranačke skupštine.⁴⁷

Krajem 1923. godine HRSS je postao dio Federalističkog bloka zajedno sa Slovenskom narodnom strankom (SLS) i Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom (JMO) te su zajedno istupale u borbi protiv centralizma i revizije Vidovdanskog ustava. S obzirom da je Federalistički blok predstavljao opasnost za radikalsku vladu, NRS je odlučio pregovarati sa HRSS-om, te je 13. travnja 1923. godine potpisan sporazum pod nazivom Markov protokol u kojem su se radikali obvezali da neće sprovesti podjelu na oblasti koja je propisana Vidovdanskim ustavom, a Stjepan Radić i HRSS nastavili su sa apstinencijom te se neće pojavljivati u Narodnoj skupštini.⁴⁸ Međutim, članovi NRS-a se nisu pridržavali dogovora te su nastavili s administrativnom podjelom koja je predviđala uklanjanje pokrajinskih uprava i uspostavu oblasti. Kao rezultat ne pridržavanja dogovora od strane NRS-a, zastupnici HRSS-a i ostalih stranaka Federalističkog bloka predali su svoje punomoći u Narodnoj skupštini prilikom čega je radikalska vlada Nikole Pašića izgubila većinu te je podnijela ostavku u ožujku 1924. godine. Iste se godine Svetozar Pribićević sa skupinom istomišljenika odvojio od Demokratske stranke i nakon formiranja Samostalne demokratske stranke formirao kratkotrajnu koalicijsku vladu s Narodnom radikalnom strankom. Koalicijska vlada SDS-a i NRS-a je ubrzo izgubila većinu u parlamentu te je u ljeto 1924. godine vlast povjerena DS-u s Ljubomirom Davidovićem kao predsjednikom vlade.⁴⁹ Stjepan Radić je u srpnju 1924. godine HRSS priključio Seljačkoj internacionali (organizaciji pod okriljem Sovjetskog Saveza) iz isključivo strateških razloga kako bi naveo vrh političke vlasti u popuštanje i dogovor s Radićem. Vlada DS-a pod Ljubomirom Davidovićem je na zahtjev kralja Aleksandra predala ostavku, a kao jedan od razloga bilo je kraljevo protivljenje da Davidovićevoj vladi pristupi i HRSS. Na vlast je ponovno došla koalicijska vlada NRS-a i SDS-a koja je na HRSS primijenila Obznanu i zakon o zaštiti države zbog HRSS-ova pristupanja Seljačkoj internacionali odnosno samim time i Komunističkoj internacionali te je došlo do uhićenja vodstva HRSS-a i zabrane svakog rada stranke.⁵⁰

⁴⁷MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 155.

⁴⁸ *Isto*, 156-157.

⁴⁹ *Isto*, 158.

⁵⁰ *Isto*, 159-160.

Usprkos uhićenjima vodstva stranke i zabrani njena djelovanja, ipak je odlučeno da HRSS može sudjelovati u skupštinskim izborima koji su bili raspisani za veljaču 1925. godine. Vladajući su računali da zbog zabrane rada stranke i primjene Obznane HRSS nema nikakvih izgleda da osvoji veći broj mandata. Međutim, HRSS je ipak uspio ostvariti značajan uspjeh na izborima u veljači 1925. godine kada su osvojili 67 mandata, te je kralj Aleksandar pozvao HRSS na suradnju. Stjepan Radić je iz strateških razloga prihvatio suradnju priznavši Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđevića te je promijenjen naziv stranke u Hrvatska seljačka stranka (HSS) označivši odustajanje od republikanizma, ali ipak ustrajao u reviziji ustava i borbi za povoljniji položaj Hrvatske u državi.⁵¹ Nakon izbora uspostavljena je koalicijska vlada NRS-a i HSS-a u kojoj je Radić imao mjesto ministra prosvjete, ali se i ova koalicijska vlada ubrzo raspala početkom 1927. godine odlaskom HSS-a jer se vodstvo NRS-a nije pridržavalo sporazuma koje je nakon izbora 1925. godine dogovorila sa HSS-om. Nakon izbora 1927. godine dogovorena je suradnja između dviju oporbenih stranaka SDS-a Svetozara Pribićevića i HSS-a Stjepana Radića, koja je službeno potvrđena 11. studenoga 1927. godine kada je formirana pod nazivom Seljačko-demokratska koalicija (SDK).⁵²

7.0 Atentat u Narodnoj skupštini i uloga kralja i dvorskih suradnika

Djelo *Atentat na Stjepana Radića* autora Zvonimira Kulundžića najbolje opisuje kako je atentat na hrvatske zastupnike 1928. godine bio itekako unaprijed planirani čin. Kralj Aleksandar i njemu bliski dvorski službenici okupljeni oko tajne organizacije Bela Ruka odlučili su da uklone Stjepana Radića nakon što su ga neuspješno pokušali ušutkati na razne načine od batinanja i zatvora do pokušaja suradnje.⁵³ Ne postoji direktan materijalni dokaz koji bi doveo direktno do samog kralja, kao ni kada i gdje je zavjera dogovorena, ali postoje dokazi i svjedočanstva da je atentat planiran unaprijed i to od ljudi koji su veoma bliski dvorski suradnici kralja Aleksandra tj. izvršitelji kraljeve volje. Autor Zvonimir Kulundžić u svom djelu *Atentat na Stjepana Radića* navodi kako je već tada

⁵¹MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 160-161.

⁵² *Isto*, 162-163.

⁵³ KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, 250-252.

kružila javna tajna da su iza atentata na Stjepana Radića stajale „tajne sile“ tj. tajna organizacija Bela ruka na čijem čelu je bio kralj Aleksandar, dok je glavni operativni rukovodilac cijele operacije bio bliski kraljev prijatelj general Petar Živković.⁵⁴ Usporedno je također kružila javna tajna kako organizaciji Bela ruka pripadaju i tadašnji ministar vlade Velja Vukićević, predsjednik Narode skupštine Ninko Perić i ministar financija Milan Stojadinović, u što je vjerovao i tvrdio Stjepan Radić nedugo prije svoje smrti.⁵⁵ Velja Vukićević, Ninko Perić, Milan Stojadinović te egzekutor Puniša Račić imali su svaki zasebnu ulogu u cijeloj zavjeri.

Uloga Velje Vukićevića, predsjednika vlade, bila je da preko dispozicionog fonda financira i pokrene u glasilima kampanju protiv vođa SDK (Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića).⁵⁶ Vukićevićev zahtjev prihvatio je novinar Vladimir Ristović koji je potom osnovao polutjednik „Jedinstvo“ kojem je osnovna svrha i program bio vrijeđati i pozivati na ubojstvo Stjepana Radića te time stvarati psihozu ubojstava.⁵⁷

Uloga Milana Stojadinovića bila je pod svaku cijenu zadržati Stjepana Radića u Beogradu 20.6., tj. da Stjepana Radića spriječi da s jugoslavenskom delegacijom otputuje u Pariz na trgovinsku konferenciju koja se u tom vremenu trebala održati.⁵⁸ Povodom toga se Milan Stojadinović neobično i čvrsto protivio Radićevom prisustvovanju u delegaciji te je Stojadinović čak zaprijetio i svojom ostavkom na mjestu šefa delegacije (tj. predsjednika parlamentarne sekcije) ukoliko toj delegaciji bude prisustvovao i Radić.⁵⁹ Naposljetku u navedenoj delegaciji nisu bili ni Radić ni bilo koji drugi član iz kluba HSS-a, a Stojadinović je u svome zadatku uspio. Da je Stojadinović bio upućen u zavjeru objašnjava i svjedočanstvo kako je određenim zastupnicima nudio novac samo da u trenutku atentata budu u blizini Puniše Račića i da ga štite od moguće odmazde hrvatskih zastupnika.⁶⁰

Predsjednik skupštine Ninko Perić, koji je inače pripadao krugu osoba koji su slijepo izvršavali volju kralja Aleksandra, uoči atentata odigrao je veoma značajnu ulogu. Dan

⁵⁴ KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, 252.

⁵⁵ *Isto*, 252-253.

⁵⁶ *Isto*, 259-260.

⁵⁷ *Isto*, 260.

⁵⁸ *Isto*, 278.

⁵⁹ *Isto*, 288.

⁶⁰ *Isto*, 293.

prije samog atentata 19. lipnja, Stjepan Radić je u skupštini izrekao teške uvrede na račun vladine većine i samog Ninka Perića na što je samo dobio pismenu opomenu, dok su inače zastupnici opozicijskog SDK i za manje prijestupe bivali isključivani sa sjednica i po nekoliko dana.⁶¹ To je značilo da Stjepan Radić može sudjelovati i na sjednici koja se održavala idući dan kada je i planiran sam atentat.

Na dan atentata, 20. lipnja, jedan od zastupnika za vrijeme svog govora vrijeđao je Stjepana Radića i prijetio ubojstvom, na što su članovi SDK upozoravali Perića, ali je predsjednik skupštine stišavao opoziciju, ignorirajući zastupnikove prijetnje, ali i Pernarovo upozorenje kako će na Radića taj dan biti izvršen atentat.⁶² Zanimljivo da je za vrijeme stanke Ninko Perić otišao u ministarsku sobu, a za njim je otišao i Puniša Račić, a odmah nakon ponovnog početka zasjedanja Ninko Perić je, van svakog ovlaštenja Poslovnika, dao riječ Puniši Račiću zbog „ličnog objašnjenja“ dok istovremeno Puniša Račić nije ni tražio riječ, niti je za to bilo preduvjeta.⁶³ Račić se u tom trenutku zbunio te je rekao kako je on tražio riječ na primjedbu o zakoniku, te je nakon što je Ninko Perić rekao kako je rasprava o zapisniku završena, sjeo na svoje mjesto. Odmah potom, Ninko Perić mu je ponovno objasnio da ima pravo na objašnjenje i ponovno mu daje riječ, točnije inzistira.⁶⁴ Kada se pomnije promatra uloga Ninka Perića u atentatu veoma je sumnjiva posebice kada se uzme njegovo inzistiranje da Puniša Račić ima riječ te kada se uzme u obzir da Račić tijekom svoje riječi uopće se nije osvrnuo na navodno spominjanje zbog koje je riječ i dobio nego je držao govor koji je bio uvod u sami čin atentata.⁶⁵ Tijekom svog govora Ninko Perić opominjao je samo zastupnike SDK koji su se protivili i dobacivali na Račićev govor, dok je ignorirao što Račić govori. Račić nakon svog govora iznenada prilazi za govornicu prilikom čega je imao direktan pogled na zastupnike SDK koji su uglavnom sjedili u prvom redu. Račić potom rukom daje znak Ninku Periću, koji je nakon što je Račić potom otvoreno izrekao posljednju prijetnju Ivanu Pernaru žurno zaključio sjednicu i pobjegao kroz ministarsku sobu.⁶⁶

⁶¹ KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, 316-318.

⁶² *Isto*, 350-351.

⁶³ *Isto*, 351-352.

⁶⁴ *Isto*, 354.

⁶⁵ *Isto*, 355-358.

⁶⁶ *Isto*, 361-363.

Puniša Račić, uz već navedenog Milana Stojadinovića jedan od najkorumpiranijih političara Kraljevine SHS/Jugoslavije, imao je ulogu egzekutora tj. atentatora na hrvatske zastupnike 20. lipnja 1928. godine. Račić je tražio precizan revolver koji je uspio nabaviti njegov prijatelj Dragan Bojović od Vasilija Trbljevića (Trbljević nije znao za planirani atentat, te je bio jedan od rijetkih svjedoka koji je gledao do kraja atentat 20. lipnja).⁶⁷ Ključno je svjedočanstvo Adama Pribičevića kako je par dana prije atentata Račićeva supruga imala prometnu nesreću, a Račić je pritom izjavio kako ne može doći u posjetu jer 20. lipnja mora biti u Beogradu jer mora obaviti nešto važno u interesu države i to ne može odgoditi.⁶⁸ Isto je tvrdio i kralj Aleksandar koji je to rekao francuskom novinaru Le Matina kada se vraćao za Beograd jer tamo mora izbliza promatrati poslove jer će se nešto značajno uskoro dogoditi, iako se u Beogradu tada nije ništa značajno događalo što bi zahtijevalo kraljevu prisutnost.⁶⁹ Na dan atentata, 20. lipnja, prije odlaska u skupštinu Račić je, prema svjedočanstvu ministra dvora Dragomira Jankovića koji je to prenio hrvatskom kiparu Ivanu Meštroviću, bio u dvoru ali ne u njegovu uredu (Jankovićevu) što preostaje da je bio jedino kod kralja Aleksandra.⁷⁰ Kada je došao u skupštinu i održao svoj prijeteći govor, Račić je s govornice izvadio revolver te hladnokrvno i precizno pucao u hrvatske zastupnike, pritom teško ranivši Ivana Pernara, Ivana Grandu i Stjepana Radića, dok su Pavle Radić i Đuro Basariček odmah usmrćeni. Račić je potom pobjegao kroz istu onu ministarsku sobu kao i Ninko Perić te bez ikakvih problema izašao iz skupštine i pobjegao vozilom koje ga je dočekalo ispred skupštine.⁷¹ Stjepan Radić preminuo je od posljedica ranjavanja 8. kolovoza 1928. godine, a na čelu HSS-a i SDK ga je naslijedio Vladko Maček. Iako je vlada istaknula da je atentat djelo pojedinca, uslijedilo je nezadovoljstvo zastupnika SDK koji su odbijali dolaziti na skupštinska zasjedanja, a kralj je zajedno sa dvorskim krugovima planirao rješenje državne krize.⁷²

⁶⁷ KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, 272-276.

⁶⁸ *Isto*, 326-327.

⁶⁹ *Isto*, 325.

⁷⁰ *Isto*, 339-340.

⁷¹ *Isto*, 400-403.

⁷² MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 167-171.

8.0 Šestosiječanjska diktatura i oktroirani ustav 1931. godine

Kralj Aleksandar je 6. siječnja 1929. godine objavio formiranje nove vlade na čijem čelu je bio general Petar Živković kao predsjednik vlade. Uz uspostavljanje nove vlade, kralj je ukinuo Narodnu skupštinu i Vidovdanski ustav te u proglasu „Mome narodu“ istaknuo kako između kralja i naroda neće biti posrednika i time otvoreno započeo svoju apsolutnu vlast. Da je kralj unaprijed isplanirao uvođenje diktature svjedoči podatak da su odmah stupili na snagu novi, unaprijed pripremljeni, zakoni.⁷³ Uvedeni su „Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi“ te „Zakon o zaštiti države i javne bezbjednosti“. Novi zakoni, a posebice „Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi“, dali su kralju ogromne ovlasti, a navedeni zakon učvrstio je vladara kao vrhovno tijelo u državnoj vlasti.⁷⁴ Na početku šestosiječanjske diktature postojala su sljedeća ministarstva: ministarstvo unutrašnjih poslova, pravde, vanjskih poslova, pošte i telegrafa, obrazovanja, financija, trgovine i industrije, socijalnih politika, vojske i mornarice, gradnje(?), prometa, poljoprivrede i voda, ministarstvo vjera, šuma i rudnika, te ministarstvo nacionalnog zdravstva. Od navedenih ministarstava jedino je ministarstvo unutrašnjih poslova (koje je držao predsjednik vlade general Petar Živković) imalo značajnije ovlasti u pravnom pogledu, ali je kralj mogao zamijeniti ministra bilo kada.⁷⁵

U vladi Petra Živkovića 10 ministara je bilo srpske nacionalnosti od kojih su gotovo svi prethodno pripadali ili Narodnoj radikalnoj stranci ili Demokratskoj stranci. Izuzetak su bili predsjednik vlade general Petar Živković i ministar vojske i mornarice general Stevan Hadžić koji nisu pripadali nijednoj političkoj stranci, ali su bili bliski dvorski suradnici kralja Aleksandra. Iz reda hrvatske nacionalnosti bilo je pet ministara koji prethodno uglavnom nisu imali značajniju političku djelatnost te nisu pripadali niti jednoj političkoj stranci izuzev ministra socijalnih politika Mate Drinkovića koji je prethodno pripadao Hrvatskom bloku ali je nedugo prije proglašenja diktature postao blizak suradnik kralja Aleksandra. Uz Matu Drinkovića, ministar vjera Tugomir Alaupović prethodno je bio član Demokratske stranke koja se zalagala za centralizam. Jedini slovenski ministar bio

⁷³ ČAPO, *Kraljevina čuvara*, 62.

⁷⁴ *Isto*, 62.

⁷⁵ NIELSEN, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, 80.

je Anton Korošec, zadužen za ministarstvo prometa, koji je prethodno bio vođa Slovenske narodne stranke.⁷⁶ Kako bi se približio narodu, kralj je u svom proglasu najavio borbu protiv korupcije, ali je i zabranio organizacije koje u svom nazivu imaju „plemensko“ ili „vjersko“ obilježje.⁷⁷ Iako je znatan broj političara u početku podržao kraljevu diktaturu, ona je s obzirom na brojne gospodarske i ekonomske krize te korupcije ubrzo izgubila podršku.

Kralj je 1929. godine donio Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Srpska pravoslavna crkva uspostavljena je 1919. godine ujedinjavanjem svih autonomnih crkvenih područja i organizacija na prostoru Kraljevine SHS, dok je 1920. godine crkveni sabor izabrao i prvog patrijarha Srpske pravoslavne crkve, metropolita Dimitrija Pavlovića, te su svi pravoslavci na prostoru Kraljevine SHS bili podređeni Srpskoj pravoslavnoj crkvi.⁷⁸ Iako je Srpska pravoslavna crkva izgubila ulogu državne crkve kakvu je imala u Kraljevini Srbiji, ona je i dalje bila u najpovoljnijem položaju te favorizirana od strane vlasti u odnosu na druge vjeroispovijesti u državi.⁷⁹ Kao rezultat toga, kralj je uživao podršku Srpske pravoslavne crkve. Za razliku od Srpske pravoslavne crkve i druge vjeroispovijesti koje su imale s državom uređene odnose, Katolička crkva u Kraljevini SHS ih nije imala. S obzirom da je poglavar Katoličke crkve papa čije je sjedište izvan države, morao je biti dogovoren i potpisan posebni ugovor tj. konkordat. Određenim vodećim srpskim političarima smetalo je potpisivanje konkordata između Vatikana i Kraljevine SHS, te su pregovori bili dugi i napeti. Vrh vlasti često je odbijao prijedloge predstavnika Katoličke crkve u Kraljevini SHS te ustrajao na obnovi konkordata koji je prethodno imala Kraljevina Srbija s Vatikanom. Predstavnici Katoličke crkve u Kraljevini SHS odbijali su takav prijedlog vlasti, smatrajući kako se treba potpisati novi konkordat koji će se odnositi na Kraljevinu SHS. Pregovori su bili često prekidani i obnavljani, a posljednji put je pregovore obnovio Aleksandar Karađorđević nakon uspostave diktature. U trenutku kada su trebali biti potpisani, kralj je ubijen u atentatu, pa je potpisan tek 1935. godine. Međutim, tijekom postupka ratifikacije 1937. godine izbili su prosvjedi od strane Srpske pravoslavne crkve protiv konkordata pa je on u konačnici povučen.⁸⁰ Glavna unutarnja

⁷⁶ NIELSEN, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, 81.

⁷⁷ *Isto*, 91.

⁷⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 121.

⁷⁹ *Isto*, 121.

⁸⁰ *Isto*, 190-191.

crkvena pitanja Katoličke crkve u Kraljevini SHS/Jugoslaviji vodila je biskupska konferencija na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom.

Od najvećeg značaja treba istaknuti „Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja“ koji je objavio kralj 3. listopada 1929. godine. Upravo tim zakonom država mijenja naziv iz Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevina Jugoslavija, te je time Aleksandar Karađorđević istaknuo svoju zamisao o jedinstvu države tj. unitarnu državu.⁸¹ Kralj Aleksandar promovirao je ideologiju jugoslavenskog nacionalizma s ciljem uklanjanja „plemenskih identiteta“ (Hrvati, Srbi i Slovenci).⁸² U tom duhu je kralj Aleksandar prethodno ukinuo sve političke stranke i organizacije koje nose „plemenski“ ili „vjerski“ naziv. Novim zakonom došlo je i do teritorijalno-administrativne preraspodjele gdje su ukinute oblasti te uspostavljeno devet banovina. Uspostavljene banovine bile su: Dravska (sjedište u Ljubljani), Savska (sjedište Zagreb), Vrbaska (sjedište Banja Luka), Drinska (sjedište Sarajevo), Primorska (sjedište Split), Dunavska (sjedište Novi Sad), Moravska (sjedište Niš), Zetska (sjedište Cetinje) i Vardarska (sjedište Skopje).⁸³ Prilikom teritorijalne raspodjele ignorirane su povijesne i nacionalne osnove, dok su banovine nazive dobile po značajnim rijekama koje su se unutar njih nalazile te su na pozicije banova postavljeni su osobe bliske kralju.⁸⁴ Također je prilikom iscertavanja teritorija banovina, osigurano da u njih što više Srbi budu u većini pa je prema tome u šest banovina srpsko stanovništvo bilo u većini u odnosu na ostalo stanovništvo (u Zetskoj, Moravskoj, Drinskoj, Dunavskoj, Vardarskoj i Vrbaskoj banovini).⁸⁵ Međutim Svetozar Pribićević u svojoj knjizi *Diktatura kralja Aleksandra* iznio je prikriveno stanje kraljeve diktature u 3 točke: 1. da su se oko kralja okupili nekoć najveći protivnici jugoslavenske ideje koji su jugoslavensku ideju smatrali opasnom za srpski narod te smatrali da ona ide u korist hrvatskog naroda, 2. da su se u novoj državnoj službi tijekom nove tzv. jugoslavenske ere našli osobe koje su prethodno bili istaknuti promicatelji velikosrpske propagande, 3. da se pod jugoslavenskim imenom vodi isključivo srpska politika kojoj je cilj da unutar bivših austro-ugarskih zemalja osigura

⁸¹ NIELSEN, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, 100.

⁸² *Isto*, 5.

⁸³ *Isto*, 103.

⁸⁴ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 177.

⁸⁵ *Isto*, 177.

razvitak u znaku kontinuiteta stare srpske kraljevine te poništi sve ono što bi državi moglo dati biljeg zajednice Južnih Slavena.⁸⁶

Kraljeva šestosiječanjska diktatura u konačnici nije uspjela riješiti brojne krize, a početkom 1930. godine državu je uzdrmala svjetska ekonomska kriza, te nije uspjela popraviti brojne probleme seljaštva poput silnih dugova i visokih poreza.⁸⁷ Kraljevina Jugoslavija je također bila pod vanjskopolitičkim pritiskom jer kraljeva diktatura nije naišla na odobravanje vodećih zapadnih zemalja. Povodom toga Aleksandar Karađorđević je 3. rujna 1931. godine proglasio oktroirani (nametnuti) ustav. Naziv oktroirani ustav je zbog toga što ga je kralj donio jednoglasno, bez skupštine (parlamenta).⁸⁸ Oktroiranim ustavom iz 1931. godine osnovan je Senat te je vraćena Narodna skupština. Senat je bio sastavljen od djelomično biranih i djelomično imenovanih senatora, pri čemu je broj imenovanih senatora mogao biti jednak ili manji od broja biranih ovisno o kralju koji je imenovao senatore, dok su birani senatori izabirani glasovima naroda tijekom izbora.⁸⁹ Kralj predstavlja državu u svim njenim odnosima s drugim državama, te ima pravo sklapanja ugovora, donosi zakone, ima pravo pomilovanja i amnestije, ima pravo objaviti rat i zaključiti mir, kralj ne može kaznenopravno i građansko pravno odgovarati te je njegova ličnost nepovrediva dok odgovornost za kraljeve propuste snosi vlada.⁹⁰ Kralj i Narodna skupština vrše zakonodavnu vlast, upravnu vlast vrši kralj putem odgovornih ministara, dok sudsku vlast vrše sudovi.⁹¹ Kralj, prema ustavu, također ima pravo imenovati i razriješiti predsjednika vlade i ministre.⁹² Iako je donesen ustav i uspostavljena Narodna skupština, kraljeve ovlasti povećale su se u odnosu na Vidovdanski ustav, te kako povjesničar Hrvoje Matković ističe u svojoj knjizi *Povijest Jugoslavije*, da je „otvoreni apsolutizam“ zamijenjen „prikrivenim apsolutizmom“ te kako novi ustav nije riješio ključne probleme Kraljevine Jugoslavije.⁹³

⁸⁶ PRIBIĆEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, 26-27.

⁸⁷ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 177.

⁸⁸ *Isto*, 177.

⁸⁹ BLAGOJEVIĆ, RADONIĆ, „O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“, 129 – 130.

⁹⁰ *Isto*, 127-135.

⁹¹ *Isto*, 127.

⁹² *Isto*, 133.

⁹³ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 178.

9.0 Atentat na kralja Aleksandra Karadorđevića

Brojni neriješeni problemi koji su se u državi gomilali, rezultirali su objavom Zagrebačkih punktacija od strane Vladka Mačeka i SDK-a 5. studenog 1932. godine. U Zagrebačkim punktacijama, opozicija okupljena u SDK, osudila je velikosrpsku politiku koju je sprovodila vlast, isticala je nepravilnosti režima, pozivala na preuređenje banovina te povratak na 1918. godinu što je izazvalo bijes vlasti te su potpisnike Zagrebačkih punktacija prozvali izdajnicima.⁹⁴ Potaknuti Zagrebačkim punktacijama, krajem 1932. i početkom 1933. godine punktacije su nastale i u Sloveniji i Bosni i Hercegovini. U Sloveniji su to bile Ljubljanske punktacije koje je iznijela Slovenska narodna stranka na čelu sa Antonom Korošcem koja je pozivala na demokratizaciju i očuvanje slovenske nacionalne individualnosti unutar jugoslavenske države.⁹⁵ U Bosni i Hercegovini početkom 1933. godine objavljene su Sarajevske punktacije koje je objavio JMO pod vodstvom Mehmeda Spahe, a pozivale su na demokratizaciju i povratak jedinstvenog teritorija Bosne i Hercegovine u sklopu jugoslavenske države.⁹⁶ Vlast je na objave punktacija reagirala represijom i uhićenjima, prvo je bio uhićen dr. Vladko Maček u siječnju 1933. godine (optužen kao izdajnik i osuđen na 3 godine zatvora), potom je uhićen Anton Korošec također u siječnju 1933. godine (zatvoren u Vranjačkoj Banji), a Mehmed Spaho uhićen je u ožujku 1933. godine i smješten u kućni pritvor u Sarajevu.⁹⁷ Pritom je SDK bio oslabljen s obzirom da je jedan vođa (Vladko Maček) bio uhićen dok je drugi vođa (Svetozar Pribićević) bio u egzilu u Francuskoj. Kraljeva diktatura samo je zaoštrila hrvatsko pitanje, te je Vladko Maček nastavio tražiti preuređenje države po federalističkom načelu gdje bi Hrvatska bila jedna federalna jedinica.⁹⁸ Kraljev diktatorski režim potaknuo je i formiranje ekstremističke organizacije pod nazivom Ustaša – hrvatski oslobodilački pokret, koju je osnovao Ante Pavelić sa sjedištem u Italiji, ali je organizacija imala ogranke u Belgiji, Mađarskoj te nakratko u Berlinu (dok njemačke nacističke vlasti nisu zabranile organizaciju 1934. godine).⁹⁹ Organizacija se

⁹⁴ NIELSEN, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, 218-219.

⁹⁵ *Isto*, 219.

⁹⁶ *Isto*, 219-220.

⁹⁷ *Isto*, 220-221.

⁹⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 181.

⁹⁹ *Isto*, 181-183.

zalagala za samostalnu hrvatsku državu, te je na jugoslavenstvo gledala kao zabludu i na postojanje jugoslavenske države kao nijekanje hrvatske nacionalne individualnosti, pozivala je na oružanu revoluciju za oslobođenje Hrvatske, a oslanjala se na pravaštvo.¹⁰⁰

Kralj se nakon proglašenja ustava djelomično povukao iz unutrašnje politike, a posvetio se vanjskoj politici. Nastojao je umanjiti utjecaj velikih sila na Jugoslaviju, te ostvariti regionalnu sigurnost na što je ciljao i bugarski kralj Boris.¹⁰¹ Kraljeva unutarnja politika, pred kraj vladavine, svela se uglavnom samo na posjete gdje je posjećivao razne krajeve države, uključujući i Zagreb 16. prosinca 1933. godine gdje je na njega neuspješno izveden atentat organiziran od strane pripadnika ustaša.¹⁰² Unatoč pokušaju atentata, novine su posjet ocijenile kao uspješan gdje je narod s oduševljenjem pozdravio kralja, dok je pokušaj atentata bio prešućivan.¹⁰³ Dolazilo je i do otkazivanja posjeta i prijema opozicijskih političara zbog straha od mogućeg atentata na kralja. Posljednje vlade pred kraj vladavine kralja Aleksandra – vlade Milana Srškića i Nikole Uzunovića bile su veoma neučinkovite te su naišle na otpor ne samo opozicije nego i pristaša same vlade. Kralj je potom pokazao popuštanje prema opoziciji, posebice prema uhićenim vođama Vladku Mačeku i Antonu Korošecu obećavši ih osloboditi kada se vrati iz Francuske, također je obećao veću autonomiju banovina i sastavljanje nove vlade koja je trebala biti formirana od svih bivših političkih stranaka koje su dotada bile u opoziciji.¹⁰⁴ Krajem listopada 1934. godine kralj je otputovao u posjet Francuskoj koja je bila najveći saveznik Jugoslavije i koja je u Jugoslaviji imala najvećeg političkog utjecaja. Međutim, kada je brodom pristao u lučki grad Marseille 9. listopada 1934. godine u povorci gradom na kralja je iz revolvera Veličko Kerina (člana Vnutrašnje makedonske revolucionarne organizacije – VMRO, atentat isplaniran u suradnji sa ustašama) izvršen atentat.¹⁰⁵ U atentatu je poginuo kralj Aleksandar Karađorđević i smrtno ranjen francuski ministar Louis Barthou koji je bio u vozilu zajedno s kraljem. Nakon kraljeve smrti, otvorena je oporuka, koju je kralj napisao unaprijed još nakon pokušaja atentata u Zagrebu 1933. godine, u kojem je pisalo kako do punoljetnosti njegova sina (tada kralja Petra II.

¹⁰⁰ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 181.

¹⁰¹ NIELSEN, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, 234.

¹⁰² *Isto*, 234.

¹⁰³ *Isto*, 234.

¹⁰⁴ *Isto*, 235-236.

¹⁰⁵ *Isto*, 237.

Karađorđevića) državom upravlja namjesništvo od tri člana na čijem čelu je bio kraljev rođak knez Pavle Karađorđević te senator Radenko Stanković i savski ban Ivo Perović.¹⁰⁶

10.0 Zaključak

Aleksandar Karađorđević, koji je stekao povjerenje u srpskom narodu kao glavni zapovjednik srpske vojske tijekom Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata, državom je upravljao na autoritaran način. Vlast je po prvi puta preuzeo 1914. godine kao regent tada Kraljevine Srbije, a od 1918. godine do 1921. kao regent Kraljevstva SHS umjesto kralja Petra I. Karađorđevića. Na prijestolje je službeno došao 1921. godine te je vladao do svoje smrti 1934. godine. Svoje autoritarne sklonosti iskazao je na samom početku Kraljevstva SHS kada je odbio dati potpis na imenovanje prve vlade Kraljevstva SHS zato što je na njenom čelu trebao biti Nikola Pašić s kojim je kralj bio u sukobu, čime je vlastite interese postavio ispred interesa države. S obzirom da je dugi niz godina proveo u vojsci, stekavši i vojno obrazovanje, ali i povjerenje vojske i zapovjednika, vojska je bila glavni oslonac Aleksandrove vlasti. Vidovdanski ustav također je kralju omogućavao brojne ovlasti iako je država službeno bila parlamentarna monarhija. Parlamentarizam je bio ozbiljno narušavan zbog čestih kraljevih intervencija i miješanja u rad vlade i skupštine, pa prema tome i sam naziv „period lažnog parlamentarizma“ koji je trajao od 1921. godine do 1929. godine. Kralj je imao glavnu riječ u vanjskoj politici, te je on donosio sve glavne odluke koje su sprovodili njegovi posrednici. U vanjskoj politici najviše se oslanjao na Francusku, koja je bila zaštitnik jugoslavenske države. Također je sklopio savez sa Rumunjskom i Čehoslovačkom koji se nazivao Mala antanta. Politički situacija za vrijeme parlamentarizma bila je veoma loša. Vladajuće režimske stranke bile su Narodna radikalna stranka i Demokratska stranka koje su se smjenjivale na vlasti i često provodile kraljevu volju, dok su ostale opozicijske stranke bile često pod udarom kraljevog represivnog aparata. Period parlamentarizma također su obilježile brojne krize poput nacionalne nejednakosti naroda, visoka korupcija, te loša gospodarska i ekonomske situacija. Jedna od najvećih opozicijskih stranaka bila je Hrvatska republikanska seljačka

¹⁰⁶NIELSEN, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, 239.

stranka (od 1925. godine Hrvatska seljačka stranka – HSS), koja se protivila centralističkom uređenju države i zalagala za rješenje hrvatskog pitanja, tj. revizije ustava i nacionalne jednakosti. Čelni vođa HSS-a bio je do 1928. godine Stjepan Radić, koji je kao vođa HSS-a u koaliciji sa Samostalnom demokratskom strankom Svetozara Pribićevića (Seljačko-demokratska koalicija – SDK), od 1927. godine bio jedan od najznačajnijih opozicijskih vođa protiv kraljevog režima tj. centralizma. S obzirom na to da nijedan pokušaj dvora da ušutka ili pridobije Radića na svoju stranu nije uspjelo, kralj Aleksandar i njegovi najbliži dvorski službenici odlučili su da na Radića izvrše pomno pripremljeni atentat, što se i dogodilo 20. lipnja 1928. godine. Puniša Račić je na Stjepana Radića izvršio atentat, te je Radić preminuo od posljedica ranjavanja u kolovozu 1928. godine. Uslijedila je državna kriza, a opozicija oko SDK odbijala dolaziti na skupštinska zasjedanja. Kralj Aleksandar je nakon atentata planirao sprovesti uvođenje diktature, smatrajući kako je to jedino rješenje da se okonča državna kriza. Aleksandar Karađorđević je 6. siječnja 1929. godine proglasio diktaturu u kojoj je ukinuo Vidovdanski ustav, političke stranke i organizacije te uspostavio apsolutizam. Odmah su na snagu stupili unaprijed pripremljeni zakoni, od kojih je „Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi“ vladaru omogućio vrhovnu vlast u državi. Datuma 3. listopada 1929. godine objavljen je još jedan značajan zakon: „Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja“ koji je Kraljevini SHS preimenovao u Kraljevina Jugoslavija s ciljem stvaranja državnog i nacionalnog jedinstva i eliminiranja tri „plemena“ (Hrvati, Srbi, Slovenci). Razdoblje diktature obilježeno je represijama. Šestosiječanjska diktatura službeno je završena proglašenjem oktiroanog ustava 1931. godine, gdje je vraćena Narodna skupština i uspostavljen senat, ali je kralj i dalje zadržao brojne ovlasti pri čemu je oktiroanim ustavom kralj imao veće ovlasti nego u Vidovdanskom ustavu. Međutim, ni za vrijeme šestosiječanjske diktature, ali ni nakon proglašenja oktiroanog ustava nije došlo do rješavanja brojnih problema, a kraljeva diktatura dovela je do formiranja ekstremističkih skupina poput organizacije Ustaša – hrvatski oslobodilački pokret. Kralj Aleksandar Karađorđević stradao je u atentatu prilikom posjete Francuskoj 1934. godine u Marseilleu od strane Velička Kerina, člana VMRO-a, koji su organizirale ustaše. Aleksandra Karađorđevića je naslijedio njegov sin i prijestolonasljednik Petar II. Karađorđević. S obzirom da je kralj Petar II. bio maloljetan, Aleksandar Karađorđević je u oporuci imenovao tri namjesnika da upravljaju državom do kraljeve punoljetnosti. Tri

namjesnika bila su: knez Pavle Karađorđević, senator Radenko Stanković, te savski ban Ivo Perović, od kojih je glavnu riječ imao knez Pavle.

11.0 Popis literature

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.

ČAPO, Hrvoje. *Kraljevina čuvara*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.

TUĐMAN, Franjo. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.

KULUNDŽIĆ, Zvonimir. *Atentat na Stjepana Radića*. Zagreb: Stvarnost, 1967.

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990.

NIELSEN, Christian Axboe. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto: University of Toronto Press, 2014.

JANJATOVIĆ, Bosiljka. „Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921.“ *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993), br. 1: 25-43. Pristup ostvaren 9. 8. 2024. <https://hrcak.srce.hr/209968>

BLAGOJEVIĆ, Anita. RADONIĆ, Branka. „O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“ *Pravni vjesnik* 28 (2012), br. 1: 122-143. Pristup ostvaren 16. 8. 2024. <https://hrcak.srce.hr/85434>